

Kovács József László

Germania docet. Nyugat-magyarországi (soproni) diákok peregrinációja XVI-XVII. századi német egyetemeken

1. 1619. augusztus 28-án a soproni Belső Tanács utasítást ad a városban működő evangélikus lelkészeknek. Ennek egyik pontja az iskolák ügyét érinti: „Es werden auch die Schuelen Seminaria Reipublicae: seinent darinnen die Jugent Zur Allerley Ambtern erzogen...” Szenci Molnár magyarságával szólva: „Az iskola legyen a szabadváros palántálóhelye „ezért: a prédikátor uraimék fel ne hagyjanak annak vizitálásával, hanem még gyakrabban is tegyék, mint szükségesnek látszana, mert nem kevés haszon remélhető ebből.” Így vélekedett a tizenkét belső tanácsos, köztük az első, Lackner Kristóf, mindkét jog doktora, a humanista, királytűkrök és emblematikus munkák szerzője. De nem másként gondolkodtak a külvárosiak, a huszonnégyesek tanácsa sem, ők úgy vélekedtek a következő, 1620-as feljegyzéseikben: „Ami az iskolát illeti - olyan legyen, mint a fegyvertár, melyből mindenféle védőeszközt és fegyvert elővehetünk szükséges helyzetekben” - majd azzal folytatják a jó iskolát sürgető óhajukat, hogy itt kell az egyházi és világi rendeknek jó polgárokat nevelni. Talán ezzel is magyarázható, hogy oly nagy számban vállalkoznak soproni fiatalok neves külföldi gimnáziumok és egyetemek látogatására, peregrinációra, mely ismét Szenci Molnárt idézve: „Idegen nép között járás, szarándokság, szarándokjárás.”

A továbbiakban ennek a kevésbé feldolgozott nyugat-magyarországi tudománytörténeti jelenségnek a fennmaradt forrásaira szeretném felhívni a figyelmet, mely további részletes feltárássra, elemzésre érdemes.¹

2. Ha a peregrinációra induló soproni diákok anyagi helyzetéről szolt az eddigi soproni helytörténeti irodalom, általában két forrásra hivatkozott, Lucia Mietlerin és Lackner Kristóf alapítványaira. Az első alapítvány, Mitler Jakab tímár és felesége, Gering Lucia alapítványa már 1575-től élt Házi Jenő kutatásai szerint, ezt Lucia asszony 1585-ben tett végrendeletében megerősítve megismételte. Maga a végrendelet nem maradt ránk, de a szövegének lényegét Faut Márk humanista polgár „Khurze Vor Zaichnüs” 'rövid feljegyzések' címen rövidíthető krónikájában megőrizte:

”Anno 1585. Ebben az időben az Istenben megboldogult matróna Lucia Mietlerin ösztöndíjat létesített és 1200 dénártallért pénzben, valamint szőlőskertet

a város közösségének alapítványozott örökös kamatra, melyből két soproni ifjú evangélikus iskolákban és egyetemeken öt éven át tanuljon, a száz tallér után öt tallér kamatot kell adniok”²

Lackner Kristóf végrendeletének - annak végleges változatát - 1651. november 19-én keltezte. Úgy rendelkezett, hogy nagy értékű vagyonát - annak kamatait - hármas célra fordítsák.

”Első része polgári ápolda építésére és az abban eltartott szegény embereknek [a d a s s é k].

A második része, a még török fogságban élő soproniak kiváltására, vagy szegény polgárok becsületes, elárvult leányainak kiházásítására [f o r d í t t a s s é k].

Harmadik része is szegény polgárok gyermekeinek [a d a s s é k], akik egyetemen hasznosan és szorgalmasan tanulnak.”

Arra kell azonban gondolnunk, hogy mindkét tanulmányi alapítványt megelőzte a Salzer Ambrus-féle, aki a XVI. század első felében (Salzer Márton soproni kalmár fiaként) kétszer volt a bécsi egyetem teológiai dékánja, négyszer az egyetem rektora.

Salzer „Bécsi kanonokságot, lovagi rangot nyer el, s kilencszer választják a bécsi egyetem magyar nemzetének prokurátorává” - írja róla Mollay Károly Többnyelvűség a középkori Sopronban c. fontos tanulmányában. Tegyük hozzá új eredményként, hogy földije részére (a Bécsben tanuló soproni diákoknak) alapítványt is létesített. Erről tudósít Thomas Spätt 1576. december 22-én Sopron magistrátusához írt levelében: „Miután a nemes, erényes és tudós Stephanus Gástll Úr, az ad Rubeam Rosas (- tehát a Vörös Rózsához címzett -) dicséretes Collegium Magistere, ugyancsak a Saltzer-Alapítvány superintendense bölcs uraságtok kedvező javaslatára az ösztöndíjat nekem adta és juttatta, bölcs Uraságtokkal már rég tudatnom kellett volna, hogy mi a szándékom, hogy milyen tanulmányokhoz és fakultáshoz lenne kedvem... a Superintendens úr tanácsa és véleménye alapján ad studium Juris (azaz a jog tanulására)... adtam magamat”. Az alapítvány egy diákra fordítható kamata Spätt panasza szerint nem lehetett magas.

”...magam és enyéim nagy szegénysége miatt nem tudom studiumaimat előmozdítani és magamat szükséges dolgokkal ellátni.... A pénz, amit nekem a stipendium juttat és nyújt, az élelemre sem elég, honnan teremtem elő a többit, hogyan és mivel szerezzek be, vásároljak könyveket, ruhát és egyéb szükséges dolgokat?” - teszi fel a szegény peregrinálók mindenkori kérdéseit.

Faut Márk 1585. március 15-én kelt levele is a Saltzer-alapítvány létezésére utal, ekkor kérte ugyanis a város tanácsától a Vörös Rózsa alapító levelét: „peto, ut stipendio illo quod in Bursa Rosa in Academia Viennensi, pij quidam ac Musis fauentes Patriae meae ciues olim fundarant aliquantis per vtendj fruendj mihi copiam facitatis” Faut ekkor már Wittenbergbe készült.

Mollay Károly többször idézett tanulmányában utal arra, hogy a XV. század végétől úgyszólván évenként iratkoznak be soproniak a bécsi egyetemre. 1513-ban egyszerre tizen, 1522-ben hárman, az utolsó 1547-ben. Mint láttuk, ha fogyó számban is, volt még evangélikus hitű bécsi egyetemi hallgató Sopronból, bár már ezek is inkább Wittenbergbe igyekeztek.

Éppen Faut Márk emlékezik meg 1611-ben krónikájában az 1557-es évnél Sopron első wittenbergi kapcsolatairól - idősebb adatközlők visszaemlékezése nyomán: „Ebben az időben Wittenbergen tanultak Michael Wirtt, Jacob Ratt más néven Ruffinus, Hanss Schreiner, Carolus Rosenkrantz, Philipp Melanchton Úr alatt, Sopronból oda küldetve. És Philippus Úr szép latin írással Michael Wirttet ide commendálta a Tiszteletreméltó Tanácsnak”. Azonban még Luther életében megkezdődött a soproni fiatalok Wittenbergába járása, 1533-ban Gregorius Faber (azaz Schmidt) Soproniensis, 1545-ben Joannes Schreiner Soproniensis Vngarus nevével egészíthető Faut Márk krónikájának névsora.

Itt kell szólnunk Wirt Mihály tanulmányi jelentéséről - mely országosan is egyik legkorábbi peregrináció-történeti emléküink. A jelentés az 1555. febr. 17-től 1556. május 10-ig terjedő tanulmányokról számol be, Wirt Mihály tanulmányi jelentése annyiban tér el a szokásos segélykérő levelektől, hogy tanulmányait saját vagyonára támaszkodva végezte.

Szüleiről Házy Jenő: Soproni polgárcsaládok c. hatalmas adattára nyomán elmondhatjuk, hogy házuk volt a Hátsó kapu közelében. Az anya, Sági Márta, Kolb Gáspár özvegye (így Wirt Mihály a Lackner családdal is közeli rokonságban állt). Az özvegyet 1543-ban már Behem György fazekas nejeként említik. Így Wirt vagyonát tanulmányai idején a város által kijelölt gondnok kezelte, aki a tanulmányokhoz szükséges pénzüsszegeket a tanulmányait folytató fiatalnak átutalta. Wirt tudatában is volt kivételes helyzetének, hogy nem lenne köteles elszámolni, „különösen azért mert az [ti. a pénz] az én javaimból kerül folyósításra” - írja. Arra kéri a bölcs tanácsot („Ewer Weisheit”), adják át számadásait újonnan kinevezett tutorának (Szenci Molnár megfogalmazásában „oltalmazó, gondviselő” - itt főleg vagyongondnokról esik szó, akinek magának is haszna van a tutorságból!). Pénzére még Mihály napja (azaz szeptember 29.) előtt szüksége van „Teilchafftig

werden möge” - ez terveihez és tanulmányaihoz a jövőben vigasza lenne „oia Solatium sein wurde” - ennek fennakadása ne legyen akadálykeltő „mit dem allerwenigsten ein Vrsacher sein”. Nagy kára származna abból is, ha küldöncöt kellene nagy költséggel pénzért hazaküldenie. „Azonban jó reményben vagyok, Bölcsességtek iránt, hogy Ti a sajátotokból is kölcsönöznétek, ha az enyémből nem lenne lehetséges”.

”Ha erre tutoraim készpénzben nem lennének képesek, ez akkor is talált pénz lenne” („selber auff ein pfandt schilling). Ugyanis a kölcsönző belső tanácsnak is talált pénz Wirt vagyonának kezelése. A supplikáló, könyörgő diáklevelektől ugyancsak elütő hang ez! Ezzel szemben megígéri, hogy a segítségért testben-lélekben hűséges lesz: „will ich... Vngespartes Guets vnd Bluets von wegen meines lieben Vatterlandts... Zuuerdienen...”. Ugyanakkor humanista öntudattal hivatkozik arra is, mekkora haszna lesz Sopronnak majdan tanulmányaiból: „Es werde... mit der Zeit auss meinen Studieren Reipublicae grosser Nuz erfolgen”

Wirt sorsa annyiban is elütött a szokásos diákpályáktól, hogy kétszer is küldönc vitt pénzt számára Wittenbergbe Sopronból: „Mer hab ich den 17. Septembris von Euch bei dem Botten abermal geschickt - 50 tal.den”.

Az elszámolási időszakban (1555. febr. 17-től 1556. május 10-ig) a diák nem kevesebbről, mint 100 dénárfontról számol el, június 8-án kelt levelében pedig továbbí száz dénárfont összeg megküldését kérte, ebből azonban a Belső Tanács vonja le a levelét átadó bécsújhelyi Hanns Kuttner 5 dénárfontját, amit az már előre kölcsönzött neki. Mindehhez hozzátehetjük, hogy a hazaküldött küldöncnek egyik alkalommal másfél dénárfontot, másodszer pedig egy dénárfontot fizetett. Wirt Mihály tehát jó anyagi helyzetben folytatta tanulmányait!

Egy későbbi (1601-es) egyetemi tanulmánynál kikötötte a Belső Tanács, hogy Feurer János anyai és apai örökségét arányosan végezze tanulmányait. Talán itt is hasonló gyakorlattal érthetjük meg a jelentés írását. Akárhogy legyen is, szinte feltérképezhetjük belőle a XVI. századi - és bizonyára a következő századi - diákéletet is.

Wirt Mihály utazásra készen állt már, amikor útjához először 15 dénárfontot kapott. Bécsben rájött, hogy a nagy útiládájával bajosan juthat el Wittenbergbe. Ezért könnyebb útihordót („Vassl”) szerzett be, és fizette annak szállítását Boroszlóig. Két ingéhez újabb két darabot vásárolt. Itt nyolc napig várt útitársakra, ruházatát bőrnadrággal, meleg útimellénnyel egészítette ki. Holmiját továbbszállította Lipcsébe, és amikor holmija nem érkezett meg Wittenbergbe, visszautazott 8 mér-földet érte.

Tanulmányai színhelyén egy ideig vendéfogadóban lakott, majd beiratkozott az egyetemre, szállást fogadott. Melanchton kezdetben nem találta kielégítőnek Wirt otthoni iskolában szerzett felkészültségét.

”Mivel Philipp Melanchton Úr rendelkezéséből praecceptort [tanítót] osztottak be mellém, akinek a tanításért és az órákért, melyeket egész évben hallgattam, fizetnem kellett 8 dénárfontot”. Tanulóasztalt, padot, könyvespolcot vásárolt, egy konc papírért egy dénárfontot fizetett ki. Szükséges könyvekért tizenegy és fél dénárfontot adott ki (sajnos nem jegyezte fel a könyvek címeit). Ha beteg volt, orvoshoz fordult, külön ételeket, italokat fogyasztott orvosi tanácsra.

Voltak egyéb kiadásai is, cipőjavításra, ruhafoldozásra fizetett ki összegeket, fát vett téli tüzeléshez, feltüntette elszámolásában a borbélykötségeket. Több, mint 11 dénárforintért nadrágokat, mellényt, kiskabátot, nagykabátot készíttetett, még egy spanyol szabású sapkát - berettet (”Spanier oder pirett”) - is vásárolt magának.

Összehasonlításként említsük meg, hogy a Mitler Jakab felesége, Gering Lucia-féle alapítvány, melyet a házaspár 1575-ben határozott el, és tíz év múlva lépett életbe, két külföldön tanuló soproni fiatal számára évente összesen 100 dénárfont kiadását tette lehetővé. Wirt Mihály egymaga 100 dénárfont összeget használt fel másfél éves tanulmányai során, s ugyanakkora összeg megküldését várta még. A Faut krónikában említett szép levéllel (”mit einem schonen latenischen schreiben”) hazabocsátott Wirt Mihály 1560. január elejétől városi jegyző. Az ékes latinsággal megírt ajánlás nem maradt ránk. Ezután 1578-ig állt a város szolgálatában, munkájáról bizonyítványt kért, ezt megkapta, de tudtára hozták, hogy nem beszélnek működéséről szépen. Neje, Borbála, 1595-ben már mint Spätt Tamás özvegye végrendelezik, Wirt tehát már korábban elhunyt. A történelem fintora az, hogy az özvegyet az az egykori bécsi koldusdiák-jogász vette feleségül, aki Sopron segítségét kérte ugyancsak jogi tanulmányaihoz.

4. Mint mondtam, Wirt Mihály esete a kivétel, Spätt Tamásé a szokásos. A már említett, 1576-os levelében a Belső Tanács jó szívet nevezi egyetlen menedékének - „So hab ich nun mein einige Zuflucht Zu E(urem) V(esten) vndt H(erren) als zu meinem lieben Herrn vndt Vättern” - hogy kezüket és szívüket tőle, szegény legénytől ne vonják meg (”handt vndt gemütt von mier armen gesellen nicht abwenden vndt abzeihen”). A meglepő pedig most következik, Spätt tanulmányai folytatásához egy beneficium - katolikus oltárjavadalom - odaítélését kérte, de beérné kevés pénzzel is. (Zu förderung meiner studia entweder ein Beneficium eingeben, oder etwa mit ein wenig geld... Järlichen Zu hilffe kommen”. Még egy jellemző elemet emelnék ki Spätt leveléből. Kérelmét nem humanista latin levél-

ben írta, hanem németül (- nyilván ezt értették jobban a Belső Tanácsban -), de ezért ne kételkedjenek felkészültségében: „Das ich aber diese meine schrift und petition nicht latino sermone proponiert, sollen... an solchen meinem Verstandt vndt geschicklicheitt gar nicht dubitieren oder zweifeln” - írja ugyanis. Egy későbbi levelében mégis azzal kell érvelnie, hogy nem kevesbedik a köz haszna, ha templomokra, iskolákra és szegény diákokra fordítanak az aerariumból („der gemaine nutz nicht gemindert mit dem, das man auff Kirchen, Schulen, vndt arme Studenten wendet”), mert ahol templomokra, iskolákra, jó tudományokra szánnak, „Guette Künste, ehrliche disciplinas, vndt arme Studenten”, ezek az egyház és a szabadváros palántálóhelyei - „welche die rechten Seminararia Ecclesiae, rerumque publicarum sein „.

Emlékezzünk csak rá, Spätt érvelése, vagy ehhez hasonló törekvés biztatja mintegy negyven évvel később prédikátor uraimékat, hogy az oskolák szorgalmasabb ügyelését kérjék 1619-ben a soproni evangélikus lelkészekről.

De mint egy újabb, 1577-es levélből megtudjuk, eddig választ sohasem kapott, ebből azt is megértette, hogy Uraimék mit vélnek ügyeiről, de találkozott néhány nappal a levél megírása előtt Bécsben a városbíróval, neki is előadta kéréseit.

1575 tavaszán egy levelet felmutató küldönc („mit briefs Zeigern diesem Bothen” érkezett Sopronba a wittenbergi egyetem rektora, magisterei és doktori nevében. A február 7-én kelt egyetemi irat elmondta, hogy Paulus Maior diákot, aki másfél éven át járt az egyetemre („drithalb Jahr über ... In dieser Vniuersität gewesen”) kedves mostohaapja, Severin Önichen egy levéllel hazahívta öröksége szokásos megosztása ügyében.

Mindez Maior tanulmányait hátráltatná, mégis engedelmeskedne, nem teheti azonban, hitelezői ugyanis nem bocsátanak el adósságainak kifizetése nélkül. Ezért kereste meg a „scholasticus” a rektort, hogy kérje írásban a valamivel több, mint harmincöt tallér megküldését Sopronból, hiszen a küszöbön álló osztozás ezt az összeget bizonyára fedezni fogja. Így válhatna Paulus Maior szabaddá fogságából („vndt er hiedurch Zu obgedachter Reise vom Arrest lossgemacht werden”), hiszen jámbor és szorgalmas scholasticus a kérelmező. Abban bízik az egyetem rektora, hogy a Belső Tanács, mint a legfőbb gyám, megelőlegezi hozzájárulásával az osztozásnál egyébként is megadható adósságösszeget.

A wittenbergi egyetem rektorának Sopronhoz írt levele beszédesen mutatja a peregrinációra kibocsátó város, a hallgató és a tanítást, egyben atyai gondoskodást vállaló intézmény kapcsolatait. Ez túlmutat Paulus Maior esetén. Az eddig ismert és elemzett magyarországi lutheránus peregrináció további jellemzőit lehetne

megismerni a soproni Városi Levéltár megfelelő fondjainak feltárásával. Hiszen ezek segítségével lehet(ne) alaposan követni soproni diákok külföldi gimnáziumokba (ezt az 1630-as évekig, a helyi evangélikus gimnázium megalakulásáig) és egyetemekre vezető tanulmányait.

Megjelölhetjük a helyszíneket is. Az említett Bécsen kívül vonzotta a soproni diákokat az evangélikus Graz (az 1690-es évekig) rendi gimnáziumával és egyetemével, Boroszló, Frankfurt, Halle és Jéna, majd Altdorf is a soproniak kedvelt tanulóhelye lett. Az egyetem elenyészéséig (a napóleoni háborúkig) harminckilenc soproni hallgatóról tudnak az egyetem matrikulái. Megküldték a városnak doktori értekezéseiket (a később híres Dobner Sebestyén pl. 1622-ből Frankfurtból), Michael Graff, a későbbi kalandos sorsú lelkész előbb „ex alto Iglauia, ex Musarum castris” kéri gimnáziumi ösztöndíját, majd Wittenbergába járt ő is. A város ösztöndíjasa volt Faut Jakab is Regensburgban, megkapta a Mitler-ösztöndíjnak kivételesen mindkét részét. Georg Grad volt az első soproni Lackner-ösztöndíjas 1633-tól, Georg Poch pedig 1647-ben már Altdorfból kérte a humanista polgármester ösztöndíját. 1680-ig a Városi Levéltár fondjai - az evangélikus felekezetre, ill. Lackner hagyatékára vonatkozó ladulák - százsámra szolgáltatják az elemezhető és kiadható forrásanyagot. 1680 után - amikor Sopronban is szétválasztották az evangélikus egyházat és a városvezetést, további gazdag forrást találhatunk a soproni evangélikus egyházi levéltár anyagában. Németh Sámuel 1955-ben megjelent tanulmánya az 1680-tól 1782-ig vezető időszakból 109 soproni származású, a soproni evangélikus gimnáziumban végzett tanuló külföldi egyetemi tanulmányait tárja fel alapozó értékű tanulmányában.

Valamennyi útvonalat két körülmény határoz meg kezdetektől. Lehetőleg kerüljük az ellenreformáció térhódításának kitett katolikus szellemű egyetemeket, bár néhányan Páduában is folytattak jogi tanulmányokat (Lackner Kristóf az 1590-es években, Gensel Ádám 1699 és 1703 között). Elmaradnak a soproni evangélikus diákok azokról az egyetemekről is, ahol erősebb kálvinista szellem jelentkezik, hiszen tanítót is úgy vesz fel a XVII. századi város, „dass er kein Koluinist sei...”

Évszázadokon át indultak a soproni városkapukban búcsúzkodó polgárfiak külföldi gimnáziumok és universitások látására, ismereteik összegyűjtésére. Itt az ideje, hogy utazási emlékekkel, tanulmányi kérelmeikkel, doktori dolgozataik ajánló leveleivel mi is megismerkedjünk. Egy jó szövegkiadás egész tudományágunkat gazdagítaná a nyugat-magyarországi peregrináló polgárfiak világának ismeretével.

Jegyzetek:

- 1 A Belső Tanács utasítása az evangélikus lelkészekhez *Instructio Senatus Soproniensis Concionatoribus sonans* (XII et M'fasc. VI.Num.269.) a soproni Városi Levéltárban olvasható. A XII. et M főcsoportban található jórészt az ev. vallásra, intézményeire, iskoláira, peregrinációs kérelmekre vonatkozó iratanyag. Ez dolgozatunk fő forrása, további fontos írárok találhatóak a Lad. I. Littera Lackneriana anyagában is. A külvárosiak véleménye a *Gemeiner Stadtbetrachtung* 1620. évi jelentésében a városi jegyzőkönyvek sorozatában olvasható. A *Dictionarium Latinoungaricum* 1604. évi kötetét használtam, a *Bibliotheca Hungarica Antiqua* hasonmás kiadását.
- 2 Faut Márk: *Khurze Ver Zaichnüs OSZK Könyvtára Quart. Germ.* 191. A kézirat 1841-ben került el Sopronból, az esetet megírtam *Literáti Nemes Sámuel* rablóhadjárata Sopron ellen SSz. 196, 1. A tudós álorcás antikvárius Jankovich Miklós gyűjteményébe juttatta, a II. Jankovich gyűjtemény megvásárlása óta az Országos Széchényi Könyvtár tulajdona, a kiadásra előkészített kézirat 1957 óta várja kiadóját. Az ún. Lucia Mitlerin alapítványról a krónika így ír: „Anno 1585. Vmb dise Zeit hat die Gottsalige Matrone Lucia Mietlerin ein Stipendium alhie auffgerichtet vnd 120 tal.den.in. gellt vnd weingortten zu gemainer Stad gestiftet auff ewig Interesse douon 2 Oeden (A 8. vége) burgerische khnaben in Euangelischen Schuelen vnd Universiteten 5 Jahr Studirn sollten, gibt mon von 100 tal. 5 tal. Interesse.” Figyelemreméltó, hogy az alapítók már 1575-ben, amikor az alapítást bejelentették, gimnáziumokba (!) és egyetemekre akarták a tehetséges soproni fiatalokat küldeni, jóllehet, Sopronban a Müllner Mátyástól származó helytörténeti legenda szerint ekkor már gimnázium működött volna. A Mitler családról Házi Jenő: *Soproni polgárcsaládok* 2. kötet 672. lap.
- 3 Lackner Kristóf végrendelete számos átírásban maradt fenn, teljes szövegét ki kellene adni. A Lad. I. fasc. II. nr. 58. egyik jó latin szövege. A végrendelet német szövegének kis részét idézi A soproni ág. hitv. evang. egyházközség kezelésére bízott alapítványok és alapok kimutatása, Sopron, 1902. 63-64.1. 88. tétel, egy részlet fordítása Horváth Zoltán Sopron és a megye múltja c. kötetben, Részlet Lackner Kristóf végrendeletéből címmel, Sopron, 1964. 59-60. 1. Mollay Károly: *Többszínűség a középkori Sopronban* II. A latin nyelv (1550-1631) *Soproni Szemle* 1968. 137. 1.; Vö: Aschbach, Josef:

Geschichte der Wiener Universität, 1877, 351-53.1; Tomas Spätt ösztöndíj-kérő levele, 1576. dec. 22. XII et, fasc. I. num. 36.; Faut Márk levele, XII et. M, fasc. II. num. 62. Bécs 1585 calend. Martii. A levél itt idézett részletét Wathay Ferenc Sopronban c. tanulmányomban közöltem (Soproni szemle, 1978. 249. 1.)

- 4 A Faut krónika idézett részlete a kézirat fol. 3. lapján Németül: „Vmb dise Zeit haben es zu Wittenberg studirt Michael Wirtt, Jacob Ratt oder Ruffinus, Hanss Schreiner, Carolus Rosenkrantz vnter Herrn Philippo Melanchtone von Ödenburg dorthin geschickt. Da zuuer kein Ödenburgisch kindt ihemals Gehn Wittenberg gezogen ist. Vnd hat her Philippus mit einem schonen lateinischen schreiben den Michel Wirt einem Ersamen rath commendirt.; Sólyom Jenő: Luther és Magyarország, Bp. 1933. 173. és 177.1.; A tanulmányi jelentést kiadtam a Soproni Szemle 345-350. lapján, az eredeti Lad XII et M. Fasc. I. num. 21.; Házy Jenő Wirtről: Soproni polgárcsaládok 2., 11630, b, 953.1; Faut jelentésében: „Sonderlich dieweill solchs von dem meinigen dargelegt wird”; Wirt praceptoráról eredetileg ez olvasható: „Demnach ist mir auss Verordnung Herrn Philippi Melanchtonis Ein Praceptor Zugethan worden, dem ich für die Leer vnd Lectiones, so ich von Im dises ganzes Jar gehört hab, geben müessen 8 tal. den.”

Mivel Wirt könyvtáráról közelebbi adatok nem maradtak fenn, neve sem szerepelhet a Magángyűjtemények Nyugat-Magyarországon, Könyvtártörténeti Füzetek II. Szeged, 1982. kötetben.; Spätt idézett levele XII et M, fasc. I. num. 36. a következő idézet pedig a num. 38-ból való. 1577. júl. 10.; XII. et M, fasc. I. num. 39.

- 5 Paulus Major ügyében írt levél a wittenbergi egyetemről XII. et M, fasc. I. num. 33.; Dobner Sebestyén megküldi értekezését: XII et M, fasc. IV. num. 161.; Michael Graf gimnáziumi levele Iglau-Jihlavából: XII et M, fasc. III. num. 105.; Faut Jakab tanulmányairól Lackner Kristóf és kora c. könyvemben írok, a forrásokat a 137. lapon adom meg.; Georg Poch altdorfí ösztöndíj-kérelme 1647-ből: XII et M, fasc. V. num. 208.; Németh Sámuel: A soproni liceum tanulóinak külföldi tanulmányútjai 1680-tól 1782-ig, Soproni Szemle, 1955. 89-117.1.